

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ДЕВЕТИ

БЪЛГАРИЯ И НЕЙНИТЕ ВОЕННИ СЪЮЗНИЦИ ОТ СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ (XII-XIV в.)

Пламен Павлов

Една от най-интересните страни от външната политика на Второто българско царство е привличането на съюзни и наемни войски от степите на Северното Черноморие. Ако използваме израза на руския изследовател Д. Расовски, българските царе, подобно на владетелите на Унгария, Византия, средновековните руски княжества, са имали своя добре обмислена «степна политика». Тази политика е най-успешна при първите Асеновци, особено в периода 1186-1241 г. Тогава основен съюзник на България са куманите, наричани в руските летописи с името «половци». Кумани идват на българска служба дори в края на XIII и първите десетилетия на XIV в., макар тогава те от няколко десетилетия да са поданици на монголо-татарската «Златна Орда».

След разгрома на «степната империя» на куманите в степите на дн. Украйна и Южна Русия (в периода 1237-1242 г.) и попадането на Второто българско царство в орбитата на военнополитическата хегемония на «Златната Орда» нещата се променят в отрицателна посока. Мястото на познатия съюзник е заето от една «суперсила», която държи в зависимост руските княжества, държавите в Кавказ, народите в Средна Азия и т.н. Въпреки всичко българските владетели търсят начини да обвържат новите господари на степта със своята външна политика. Определени успехи в това отношение имат цар Константин Тих-Асен (до 1274 г.), правителството на царица «Смилцена» (в края на XIII в.), царете Теодор Светослав, Михаил III Асен Шишман, Иван Александър (първата половина на XIV в.)

Без съмнение най-успешен за българската държава през XII-XIII в. е нейният политически и военен съюз с куманите. Впечатляваща е числеността на куманските военни подкрепления. Според съвременника Никита Хониат през 1187 г. на българска страна се сражават поне 7 хиляди кумани, а в известната битка на цар Калоян (1197-1207) с латинските рицари край Одрин (14 април 1205 г.) куманите са 14 хиляди. В един надпис от Велики Преслав

на няколко места става дума за кумански войски, чиято численост надхвърля 10 хиляди войници. В крайна сметка, споменатият Никита Хониат неведнъж образно говори за «пчелни рояци» и «мравешки множества» от кумани.

Българските царе намират убедителни дипломатически способности, за да привлекат номадите на своя страна, лишавайки Византия от съюзник в българския тил. Тази «степна политика» е увенчана и с династичен брак — цар Калоян е женен за знатна куманска принцеса (вероятно царица Анна/Анисия от Бориловия Синодик), която несъмнено е произлизила от някой от върховните кумански родове. Най-вероятно това е някой от «клановете» Бурджогли или Итогли, които стоят начело на куманските племена в долното поречие на Днепър.

Българските царе успяват да държат «варварите» под контрол — от изворите се вижда, че куманските сили на Балканите са под командването на «второстепенни» вождове, а върховното командване категорично е в български ръце. В българо-унгарската война през 1202-1203 г. куманските съюзници са водени от някой си «Губан» — това най-вероятно е споменатият в руските летописи хан Кобан «Урособич», вожд на рода Урусоба, подчинен на днепърската ханска династия Бурджогли. През 1205 г. Никита Хониат сочи като командир на 14-те хиляди кумани вождът «Коча». И тук, както често става във византийските, руските и унгарските извори, родовото име погрешно е сметнато за лично. Става дума за Бегбарс «Кочаевич» (или негов наследник?), споменат в руските летописи през 1190 г. В руските летописи родът Кочоба е свързан с посочения по-горе Урусоба. През 1213 г. във Видин избухва бунт срещу цар Борил (1207-1218), подкрепен от трима кумански първенци. Знаем името само на един от тях, Карач. Тези кумански вождове, достатъчно добре известни в руските княжества и в Унгария, безспорно имат заслуги за победите на българското оръжие през онази епоха. Някои находки от територията на Украйна (например разкопаният кумански хански гроб в т.нар. Чингулски курган) убедително илюстрират активното участие на кумански военни сили във водените от България войни в края на XII — първата половина на XIII в.

Най-известното куманско име в нашата история е Манастър, висш военачалник и предполагаем убиец на цар Калоян пред стените на Солун през есента на 1207 г. Както изглежда, Манастър не е командир на съюзници, а преминал на българска служба, «българизиран» кумански аристократ. Калоян, който основателно се е опасявал от болярски заговори (той обезвредил такъв през 1205 г., а и съдбата на братята му Петър и Асен го е държала нащрек!), явно е предпочел да издигне един чужденец до най-висок пост, като доверено лице.

Българо-куманският съюз има последните си отблясъци през петдесетте години на XIII в., когато все още част от «Кумания» запазва някаква автономия спрямо «Златната Орда». В руските летописи е споменат техни-

ят хан Тегак. Именно тези кумани подкрепят цар Михаил II Асен (1246-1256) във войната му срещу Никейската империя. И по-късно, но с разрешението на татарите, кумани идват на българска служба. С такава помощ разполагат браничевските български боляри Дърман и Куделин, както и видинският владетел Шишман. Това става през 1291-1292 г., когато тези български боляри водят война със сръбско-унгарския наместник, крал Стефан Драгутин (бивш крал на Сърбия, 1276-1282), и брат му, сръбският крал Стефан Милутин (1282-1321). Дори и през 1321 г. една група от две хиляди конници кумани със съгласието на «скитския цар» (татарският хан Узбек) идва на служба в Сърбия, а после във Византия.

Във Второто българско царство е имало и «вътрешни» кумани. Някои от тях са заселници още от времето на византийската власт (преди въстанието на Петър и Асен), други идват в резултат на съюза с Асеневци. Най-значимите «вълни» от заселници обаче са предизвикани от монголо-татарска експанзия в Източна и Централна Европа през 1236-1242 г. Идването на номади кумани в страна с уседнало по тип стопанство, с изграден държавен механизъм и развита християнска култура съвсем не протича гладко. Съществуват данни за конфликт между цар Иван Асен II (1218-1241) и заселниците кумани през 1237 г. Тази «орда» се съюзява в 1240 г. с Латинската империя, а година по-късно преминава на страната на никейския император Йоан III Дука Ватацис (1222-1254). Едва ли минава без сътресения и при идването на куманската «вълна» от Унгария в българския северозапад през 1241 г. Тези кумани напускат Унгарското кралство, опустошавайки южните му райони, след конфликт с тамошните «магнати». Повод е убийството на куманския хан Котян (от владетелския род Тертероба/Тертеровци) от унгарците.

Обикновено се смята, че усядането и българизацията на куманите протичат сравнително бързо. Има достатъчно основания да се приеме, че тези процеси, подобно на аналогичните в Унгария, Византия и др. страни, са сложни и продължителни. Присъствието на неизяснените напълно като етническа основа тюркоезични групи българско население (християните гагаузи и «сургучи», мюсюлманите «гаджали») с предполагаем напълно или отчасти кумански произход свидетелства за сложността на тази симбиоза. Топонимията от сигурен или вероятен кумански произход показва продължителното съществуване на «неразтворени» кумански заселници. При това става въпрос за кумански селища в близост с важни центрове като столицата Търново (няколко селищни названия «Куманите» в Дряновско и Габровско), Дръстър, Видин, Никопол, Русе-Гюргево, Ловеч, Средец/София, Куманово (днес в Македония) и т.н. При очерталата се картина няма съмнение, че куманските поданици на българските царе и техните предводители са участвали и във вътрешнополитическия живот на българското царство.

През втората половина на XIII в. във византийската армия, особено докато столица била Никея (до 1261 г.), съществувал специален кумански

корпус, който има известно влияние и в самия дворец. Техните първенци като Клеопа, Сичиган, Сиргиан и др. стават част от византийската аристокрация. Видни кумански благородници са в близкото обкръжение на унгарските крале Стефан (Ищван) V и Ладислав (Ласло) IV «Куман» през втората половина на същия XIII в. Най-известен е примерът с възходът на куманските «роби» — войници (т.нар. мамелюци), които излъчват династия, управлявала Египет в продължение на два века.

Какво е било положението на заселниците кумани в България, вкл. в столицата Търново, не може да се каже със сигурност. И все пак издигането на един знатен куманин на царския престол е показателно. През 70-те години на XIII в. Георги Тертер, потомък на изконния за къпчакските тюрки династичен род Тертероба (Тертеровци), е пръв български «стратег» ("велик воевода"). За да укрепи властта си, византийският поставеник цар Иван Асен III (1279-1280) временно привлича на своя страна този виден военачалник. Той жени сестра си Кира-Мария за Тертер, като му дава най-високата дворцова титла — «деспот». По всяка вероятност това се е дължало и на присъствието на значими кумански части в царската армия. Много вероятно е в българската армия да имало някакъв специален кумански корпус, подобен на онзи във Византия.

Особен интерес буди твърдението на византийския историк Георги Пахимер, че «... българският народ бил много привързан» към цар Георги I Тертер (1280-1292), дори «... българите го величаели». Тези думи показват, че изборът на куманския аристократ за български цар, подкрепата, с която той се е ползвал в кроежите си да сваля Иван Асен III са имали добра почва. Това е свързано преди всичко със съпротивата срещу византийската намеса във вътрешните работи на страната. То обаче може би е имало и други акценти. Възможно е изборът на Георги Тертер да е имал известна връзка с българо-унгарските отношения. На власт в тази българска съседка тогава бил Ладислав IV «Куман» (или Ласло «Кун»), който по майчина линия също бил от «клана» Тертероба. Според мен не бива да се изключва «куманска връзка» и с въстанието на Ивайло в самата България. В изследванията върху въстанието на Ивайло подобна връзка не се допуска. Тя обаче е много правдоподобна. Впрочем, напоследък известният български езиковед Тодор Балкански предложи хипотезата, че самият Ивайло (Иваил, Лахана) е от куманско потекло.

Куманските заселници в България въпреки християнизацията им и социалните различия в собствената им среда са могли да бъдат и навярно са били мощно оръжие в ръцете на онази част от българската аристокрация, която е била най-непримирима към политиката на «селския цар» Ивайло. Няколкото десетилетия, откакто те живеели вече в страната, съвсем не са били достатъчни за свързването им с българското селячество и неговите проблеми. Етническата им обособеност все още е била голяма, а поне една

сериозна по числеността си маса от куманите явно получават статут на военни колонисти от типа на т.нар. стратиоти и акрити във Византия. В тази епоха това военно население има най-често прониарски права, т.е. то се е издържало за сметка на зависими селяни. В Унгария куманската знат влиза в състава на висшата и средната аристокрация, а обикновените воители са смятани за дребни дворяни. Навярно подобен е бил статутът и на българските кумани. В османотурски документи от XV в. част от т.нар. потомствени тимариоти-християни (т.е. най-вече бивши български прониари) имат тюркски имена: Балака, Доган, Душман, Ногой, Турто, Шишман и др. Такива имена се срещат и сред военачалниците на цар Иван Шишман (1371-1395): Карач, Алдимир и др. Поне някои от тези хора са кумански потомци. Така или иначе, през XII-XIV в. са най-силната връзка на средновековна България с района на Северното Причерноморие. Този интересен, в някои отношения дори «загадъчен» народ дава на България не само своята съюзна помощ и бележити военачалници, но и царските родове на Тертеровци и Шишмановци, като остава свои следи и в българската традиционна култура.

Татарите или «монголите», както официално се наричали техните владетели (в руската историография «татаро-монголите» или «монголо-татарите»), поставят България в тежка данъчна и известна политическа зависимост през 1242-1243 г. Тогава техните войски, прегазвайки Унгария, Полша, част от Германия, Хърватско, отчасти Босна и Сърбия, се завръщат в степите край Волга през земите на Второто българско царство. Правителството на малолетния Калиман I Асен (1241-1246) няма особен избор. Степните завоеватели разоряват редица български градове (Преслав, Червен, Дръстър/Силистра, Килия в Дунавската делта и др.), поставят под заплаха и столицата Търново.

В променената ситуация българските царе не престават да лавират, опитвайки се да обърнат бедата в полза... През 1265 г. цар Константин Тих-Асен (1256-1277) умело използва татарския поход против Византия, за да нанесе тежък удар на усилилата се след 1261 г. империя. Тогава на българска страна участвал най-вероятно татарският темник Бурундай, управител на югозападните земи на «Златната Орда» (част от дн. Украйна и Молдова). Около 1274 г. обаче Византия се съюзява с могъщия татарски хан-сепаратист Ногай, установила в същите тези земи. Набезите на Ногаевите татари дестабилизируют страната, а единствено селският цар Ивайло (1277-1280) се осмелява да се сражава с «господарите на света» и дори има известни успехи срещу тях. Най-накрая обаче и Ивайло е принуден да признае върховенството на Ногай, а византийските интриги предизвикват гибелта му по време на един пир в двора на могъщия татарин.

Във времето на Ивайловото движение в България се появява един донякъде загадъчен военачалник, т.нар. «Касим бег». Повечето автори го смятат за покръстен във Византия татарин, който станал протостратор на

византийското протеже Иван Асен III (1279-1280). Приема се също, че той преминава на страната на Ивайло, защото е убит заедно с него, когато в пристъп на «лошо пиянство» Ногай заповядал да убият българския селски цар. В същност този човек не се е казвал «Касим» (име, което византийските автори пишат правилно!), нито пък е татарин. Най-вероятно името му е било «Джасим бег»/«паша» или нещо подобно. По-скоро той е бил покръстен селджукски турчин или «туркопул». Той е убит заедно с Ивайло, но и самият Иван Асен III насмалко щял да сподели участта им, ако не го била спасила Ефросина — «византийската» съпруга на Ногай, чийто зет се явява Иван Асен.

При цар Теодор Светослав татарската хегемония в България като цяло е преодоляна. Става въпрос обаче най-вече за пряката татарска намеса в българските вътрешни работи. Иначе и България, и Византия продължават «... да изпращат подаръци...» на хановете на «Златната Орда», както свидетелстват тогавашните египетски летописи и други извори. През XIV в. в повечето български военни кампании при Теодор Светослав (1300-1321), Михаил III Шишман Асен (132-1330) и Иван Александър (1331-1371) участват съюзни татарски контингенти — обикновено около 2-3 хиляди души, какъвто бил съставът на един (непълн) тумен. В някои случаи българските власти предоставят «коридори» за самостоятелни татарски нападения, в повечето случаи съвпадащи с интересите на царете в Търново.

Най-масирани са трите татарски нападения в Източна Тракия в периода 1320-1324, във времето, когато българо-византийските отношения са враждебни. Особено опустошителен е последният поход, ръководен от «стратезите-автократори» (темниците) Тетах и Тоглу Торган. Наред с тях Йоан Кантакузин споменава и някой си «Тазпугас», който, както изглежда, ръководи цялата акция. Именно той разговаря с византийския (съ)император Андроник III Млади, който така и не посмява да даде сражение на татарите. Този знатен татарин, чието име съвпада с онова на Ногаевият зет Таз (Таз-Буга), вероятно е негов наследник, тъй като самият Таз вече не е бил между живите. Споменатият Таз обаче е имал пряко отношение към района на Долни Дунав. Така например през 1299 г. същият Таз заедно с темника Тонгуз ръководи «грабителски поход в земята на власите», която за Ан-Нувайри е идентична с Дунавска България. Ако се обърнем към топонимията на Пруто-Днестърското междуречие, ще открием топонимите Тазгъу Тонгузен, което според специалистите отразява възникването на татарски владения в дн. Молдова. Ако това е така, то именно Таз и наследниците му са били сред най-близкостоящите и поддържащи връзки с България татарски управници. Естествено, именно чрез такива личности българските царе поддържат своите контакти с «Ордата», а обичайните татарски подкрепления в армиите на Михаил III Асен Шишман и са осигурявани чрез тях, под командването им и т.н. Тъй като споменатите три татарски похода съвпадат с активна-

та политика на Теодор Светослав (1300-1321), Георги II Тертер (1321-1322) и, особено, на възцарилите се през 1323 г. Михаил III Шишман Асен, то те очевидно са съгласувани с Търново. «Татарският страх» във Византия според съвременниците Григора и Кантакузин продължава да се шири и през 1327 и 1334 г., което също надали е без връзка с политиката на България.

Най-вероятно през 1341 г. по византийско внушение айдынският турски бей Умур със своята флота опустошава българското Черноморие, като достига град Килия в Дунавската делта. Скоро след това, както научаваме от едно писмо на известния византийски интелектуалец и «еретик» от български произход Григорий Акиндин, «скитският цар» (хан Узбек) заплашва империята с наказателен поход и дори с превземането на Константинопол! Той готви за целта 60 хилядна армия. Византийското правителство веднага изпраща дипломатическа мисия в Сарай, която успява да разубеди хана и да възстанови мира. И все пак, през същата 1341 г. една татарска армия жестоко опустошава византийска Тракия, като избива или отвлеча в робство срещнатите тук турски банди. Според Григора тази наказателна акция е наказание за неизплащането на «обичайния данък» към «Ордата».

Едва ли българските владетели са безучастни към тези събития. По всяка вероятност добруджанският владетел Балик, а защо не и самият цар Иван Александър (заплашван през 1341 г. от Кантакузин с флотска акция към Видин през морето и по течението на Дунав!), търсят намесата на Узбек. Татарите очевидно са подразнени от турската намеса в регион, смятан от тях за собствена сфера на влияние. И през 1342 г. татарски орди нахлуват в Източна Тракия, което косвено обслужвало интересите на Иван Александър за териториално разширение в южна посока.

Идвали ли са татарски заселници в средновековна България? Такива случаи е имало, както ги е имало и преди това с куманите. Един от тях е епизодът с Ногаевия внук Каракишек (син на хан Чака), с когото свързват съдбата си и татарските вождове Джерик-Темир и Юлукутлу. Те бягат от могъщия хан Токту след неуспешния бунт на Турай, третият син на Ногай (съответно чичо на Каракишек). Това става през 1302 г., а бегълците намират убежище «...в земята на Шишемен», наречена «Будул» и съседна с Унгария. Въпреки колебанията на някои ориенталисти, явно става дума за Бдин/Видин и за българския владетел Шишман. Трите хиляди татарски конници, водени от Каракишек, усилват армията на този местен владетел, заплашван от съседните Сърбия и Унгария.

Последната татарска «вълна» в средновековна България идва през 1399 г., водена от Актав (Актау). Тази група бяга от могъщия монголски завоевател Тимур/Гамерлан, който през 1395 г. той разорява Сарай на Волга, столицата на «Златна Орда», оплечкосва Крим, достига чак до Киев... Хората на Актав тръгват към Долни Дунав, възнамерявайки да се заселят в богатата равнина «Исрайка», т.е. Тракия. По-голямата част от средновековна

България по онова време вече е завладяна от османците, а «татарите на Актав» (трайно название в османските извори!) нанасят фатален удар на държавицата на добруджанския деспот Иванко. Именно те превземат Варна, след което градът попада под турска власт. «Татарите на Актав» са трудно усмирени от османската власт, като се налага да ги разселят на различни места в България.

Както стана дума, заедно с номадите кумани и татари в българските военни действия участват уседнали жители на степите. Това са т.нар. русибродници и аланите. Според украинския учен Олег Бубенок може би става въпрос дори за едно и също, напълно или отчасти, население! Според теорията на Бубенок бродниците били русифицирани алани. В тази посока обаче се изискват още доказателства.

За разлика от активните културни връзки, политическите отношения между България и староруските княжества през XII-XIV в. са твърде спорядични. Съществуващата докъм X в. условна българо-руска етническа граница, най-общо по Днепър и Днестър, отдавна е разкъсана от номадите — печенези, узи, кумани, татари. Някогашната Киевска Рус, способна да организира морски походи към Цариград, дори да осъществи през 968-971 г. мощна агресия против Първото българско царство (походите на княз Светослав Игоревич), отдавна не съществува. Мястото ѝ е заето от по-слабите във военно и политическо отношение княжества в Киев, Галич, Чернигов, Суздал, Новгород и т.н., които се борят с номадите, а в средата на XIII в. изпадат в зависимост към «Златната Орда».

И все пак, макар и в по-скромни мащаби, политически и етнически връзки съществуват. Общата славянска природа улеснява както културното влияние, така и взаимните групови и личностни контакти. Най-значимо от военнополитическа гледна точка обаче е участието на т.нар. бродници като съюзници на първите Асеновци. Тази интересна общност, първообраз на руското и украинското казачество, през XII-XIII в. живее в съседство или в самата куманска степна територия, но притежава свои собствени «воеводи». В голямата си част бродниците явно са православни християни. Техните редици били попълвани от избягали селяни, политически бегълци от съседните княжества и други подобни елементи, на които особено приляга куманското название «козак» («волен, свободен човек»). Името «бродници» обаче не означава «бродяги» или «скитници», а въоръжени пазачи на бродовете по големите степни реки. Тази служба те изпълняват в съгласие с куманските ханове, с които са в тесни връзки. Естествено, когато още Петър и Асен се обръщат за помощ към куманите, те влизат в съюз и с воеводите на русите-бродници.

Впрочем, още през първата половина на XII в. близо до българските земи, тогава под византийска власт, се появява групата на т.нар. берладники (сходни с бродниците или пък част от тях), оглавявана от княза-авантюрист

Иван Ростиславич Берладника. Името на града и района (платото) Бърлад в днешна Румъния очевидно е свързано с тях. Иван Берладника с хората си нападал корабите по Днестър. Веднъж киевската флота го преследва по Черно море «до Дцина» — вероятно средновековния град Вичина в Дунавската делта (при дн. Нуфър, Румъния). С други думи, берладниците са имали контакти с византийските власти и местните българи на Долни Дунав. През 1160 г. Иван Берладника намира смъртта си в Солун. Приблизително по същото време в българските земи по Дунава идват последователно избягалия от родината си княз Василко Юриевич (син на Юрий Долгоруки, създателят на Москва) и «династът» (болярин или някакъв местен княз?) Владислав. Те управляват един след друг три дунавски крепости в България, чиито имена за съжаление не са известни. Тези случаи, подкрепени с някои други хипотетични съображения, са мотивирали навремето П. Мутафчиев да предложи смелата, но слабо правдоподобна хипотеза за руско-куманския произход на Асеневици.

Бродниците са регистрирани за пръв път като български съюзници през 1190 г. Тогава Никита Хониат съобщава, че на страната на Петър и Асен заедно с куманите се сражават и «тавроскитите» (русите) «...от Вордона», образно определени като любимци на бога на войната Арес, «...презиращи смъртта». За тях става дума и през 1201 и 1207 г. Една френска трубадурска поема дава основание да се мисли, че руси участвали и в действията на Калоян срещу латинците. Йоан Ставракий, автор на поредното «Чудо на св. Димитър Солунски», разказващо за смъртта на цар Калоян, пише, че в българската армия пред Солун (есента на 1207 г.) е имало съюзнически контингент от кумани, гърци, алани и руси.

След гибелта на цар Калоян в Търново се разгаря борба за престола, в която надделява Борил (1207-1218). Малолетните синове на Асен I, Иван Асен II и Александър, са отведени от верни привърженици при куманите. Когато обаче Борил се жени за царицата куманка, се налага търновските принцове да търсят нов подслон — както пише Георги Акрополит, «... в страната на русите». Това най-вероятно е не Галицкото, както се пише най-често, а Киевското княжество. Именно то е наричано «Рус» или «руската земя», докато другите княжества и във византийските извори са наричани с локалните им имена — например «Галица» за Галицкото. Най-вероятно от Киев към 1217 г. Иван Асен и по-малкият му брат тръгват към България, като събират наемници от «сбирщината руси», както се изразява Акрополит. С тяхна помощ Иван Асен II побеждава Борил и си връща бащиния престол. Тази «сбирщина» най-вероятно са бродниците или някоя сходна с тях група руско население — например споменатите в руските летописи «выгонци галичские». Вероятно поне част от «сбирщината руси» остават в България. Дали името на град Русе (дори и през XIX в. Руси), най-вероятно на етнотимична основа, има връзка точно с тях не може да се каже. Факт е обаче, че

владенията на най-видния руски емигрант в България, деспот Яков Светослав (+ 1276 г.), са именно в този район.

Своето място в състава на съюзните и/или наемни войски в армията на Второто българско царство имат и аланите. Аланите, прадедите на кавказките осетинци, също неведнъж участват като съюзници в българската войска. Този средновековен народ е заемал много по-обширна територия от днешните си потомци, негова (индоевропейска) кръв «се влива» във вените на периодичноменящите се степни господари — хуни, прабългари, хазари, печенежи, кумани... Разпръснато на различни «анклави» в степите, в Крим, дори в днешна Молдова, аланското население (т.нар. аси/яси) пази своята самобитност и през XIV в. Наред с аланите сред номадите присъстват и други ираноезични групи — т.нар. кангари и халиси в печенежката общност. Мнозина алани служат във Византия, други са увеличани от номадските «вълни» към Балканите, трети сами или заедно с номадите стават съюзници на българските царе.

Още в навечерието на въстанието на Петър и Асен във византийския гарнизон на Солун има и българи, и алани. Може би някои от тези алани са преминали на българска страна? През 1207 г. в Калояновата армия пред Солун, както стана дума, има контингенти от кумани, ромеи (гърци), руси и алани. Те най-вероятно, както и бродниците, идват на Балканите заедно с куманите. Възможно е алани да е имало и в куманската «вълна», заселила се в България през 1241 г., бягайки от Унгария — сред хората на хан Котян е имало яси/алани. Техните потомци, наричани «язиги», днес са една интересна етнографска група в състава на модерната унгарска нация.

Една преселническа аланска «вълна» идва пред българските граници през 1301 г. Тези алани преди това са сред най-верните войници на победения хан Ногай, поради което и се страхуват от гнева на хан Токту. Вероятно цар Теодор Светослав изпитва опасения да ги приеме на своя територия. Той ги оставя през България да отидат във Византия. Император Андроник II Палеолог решава да използва аланите против турците в Мала Азия, но без особен успех. След това същите алани участват в известната експедиция на каталаните (испанският каталански наеман корпус на византийска служба), но са в крайно лоши отношения с водача й Роже дьо Флор. През 1305 г. в Одрин хората на аланския предводител Гиркон убиват Роже. След ожесточени боеве аланите и техните съюзници ромеи (гърци) и туркопули (покръстени турци) са разбити от каталаните. Разочаровани от Византия, през 1307 г. аланите искат убежище от цар Теодор Светослав. Каталонецът Рамон Мунтанер разказва как след поредното поражение в Тракия, при което загива самият Гиркон, аланите се заселват в земите на «императора на Загора [=България]». Византийските автори допълват, че при преселването в България аланите са охранявани от българска войска. Тези «най-добри конници на Изтока» (Мунтанер) възприемат много черти от военно изкуство, тактиката

и бита на татарите. При идването си на българска земя те са намалели чувствително.

Аланите се заселват неизвестно къде в България (според Мунтанер на 12 дни път от Галиполи, т.е. на шест-седем от Одрин!), като вероятно получават статут на военизирано население. През 1323 г. няколкостотин алански конници, водени от вождовете си Итил ("Волга") и Темир ("Желязо"), отбраняват Пловдив под командването на Иван Русина. Дори и имената показват тюркското (най-вече куманско) влияние върху иначе ираноезичните алани. Те обаче от векове са православни християни и навярно сравнително бързо се интегрират в българската народностна среда. Оставащите в татарската «степна империя» техни сънародници не винаги удържат натиска на утвърждаващия се в «Златната Орда» ислям. През 1365 г. във войската на видинския цар Иван Срацимир (1356-1397) имало «яси измаелити», т.е. мюсюлмани.

Много интересен е въпросът за т.нар. «Господство Яшко», което, ако се съди по името на гр. Яш (рус. Яси, рум. Яши), се е намирало в днешната румънска част на Молдова. Тези алани били съюзници на Михаил III Асен Шишман във войната със сръбския крал Стефан Дечански през 1330 г. Те имат своя владетел (в сръбските извори «господин»), който явно е бил съюзнически или даже «васални» връзки с царете Теодор Светослав и Михаил Шишман. Ако съдим от случая с болярската фамилия Прочелници (Стоян Прочелник и неговите потомци) в средновековната молдовска държава през XV в., то следите от някогашната българска власт могат да бъдат търсени и в района на бъдещата молдовска столица Яш. С други думи, българо-аланските връзки през XII-XIV в. били твърде разнопосочни и като цяло се нуждаят от по-сериозно проучване.

Както личи от всичко казано дотук, много от събитията в историята на Второто българско царство не биха били разбрани напълно, ако игнорираме участието в тях на съюзниците или наемните отряди от кумани, татари, бродници и алани. Така или иначе, тяхното присъствие в политиката на Второто българско царство не бива да се омаловажава и е необходимо да бъде изследвано още по-задълбочено. От друга страна, отношенията с тези народи показват една от традиционните зони «на повишено внимание» в българската външна политика през Средновековието — районът на Северното Причерноморие.

ЛИТЕРАТУРА

Андреев, Й., Ив. Лазаров, Пл. Павлов. Кой кой е в средновековна България? (Исторически справочник). С., 1994 (1999).

Атанасов, Г. Етнодемографски проблеми в Добруджа (X-XIV в.). — Исторически преглед, 1991, кн. 2, с. 78–82.

Бубенок, О. Ясы и бродники. Киев, 1997.

Брун, Ф.К. Черноморье, т. II. Одесса, 1880.

Гръцки извори за българска история, т. VIII — XI. С., 1968–1982.

Гюзелев, В. Самият Търновград ще разтръби победите. Антология. София, 1981.

Златарски, В. История на българската държава през Средните векове, т. II–III. София, 1934, 1940.

Мутафчиев, П. Избрани произведения, т. II, София, 1973.

Отрощенко, В.В., Ю.Я. Рассамкин. Половецкий комплекс Чингульского кургану.- Археология (Київ), т. 53 (1986), с. 14–36.

Павлов, Пл. Бунтари и авантюристи в средновековна България. В. Търново, 2000 (с основната литература по тематиката на тази малка студия).

Павлов, Пл. Към интерпретацията на някои археологически и нумизматични находки от Северното Причерноморие (XIII-XIV в.). — Българите в Северното Причерноморие, т. 5. В. Търново, 1996, с. 189-198.

Павлов, Пл. Татарите на Ногай, България и Византия (ок. 1270 — 1302 г.). — Българите в Северното Причерноморие, т. 4. В. Търново, 1995, с. 121- 130.

Расовский, Д. Роль половцев в войнах Асенеи с Византийской и Латинской империями в 1186-1207 гг. — Списание на БАН, т. 58, 1939, с. 203-211

Русев, Н. Българите и татарите от «Златна Орда» на Долни Дунав (втората половина на XIV — първата четвърт на XV в.). — Българите в Северното Причерноморие, т. 6. В. Търново, 1997, с. 153 — 168.

Тизенгаузен, В. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды, т. I. Извлечения из арабских сочинений. Санкт Петербург, 1884.

Успенский, Ф.И. Образование Второго болгарского царства. Одесса, 1879

Diaconu, P. Les Coumans au Bas-Danube aux XI-XII siecles. Bucuresti, 1978

Moravcsik, G. Byzantinoturcica, vol. I-II. Berlin, 1958.

Pritsak, O. The Polovcians and Rus'.- Archivum Eurasiae Medii aevi, II. Wiesbaden, 1982, p. 321-380.

Savvidis, A. Oi Tourkoi kai to Byzantio, t. I. Athina, 1996, sel. 64-95;